

مضامین مشترک ابیات عربی کلیله و دمنه، مرزبان نامه و تاریخ جهانگشا و همسان گوئی و همسان انگاره‌ای شاعران و نگارگران فارسی زبان

چکیده

اعراب و ایرانیان به‌ویژه بعد از اسلام با یکدیگر در ارتباط بوده‌اند و از نظر فکر و اندیشه بر همدیگر تأثیرگذار بوده‌اند؛ به‌خصوص در زمینه ادبیات که فراتر از مرزها و محدوده‌های جغرافیایی در حرکت است. ادیبان ایرانی و عرب به مضامین مشترک حکمی و اخلاقی و مسائل اجتماعی و... توجه خاصی مبذول داشته و با همسان‌گوئی به اصلاح و بازنگری ادب خود پرداخته‌اند و بر غنای آن افزوده‌اند. استفاده گسترده شاعران پارسی‌گوی به‌خصوص در سده‌های نخستین همچون رودکی، فرخی، منوچهری، مسعود سعد و .. واقعیت غیرقابل انکار، تأثیر و تأثر شاعران دو زبان را از یکدیگر نشان می‌دهد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. مؤلفان کتب کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه و تاریخ جهانگشای جوینی، با توجه به موضوعی که درباره آن سخن رانده‌اند، از ابیات عربی و آیات و احادیث به‌عنوان شاهد و مثال، در تأیید مطلب خود، بهره برده‌اند. آن‌ها موضوعات اخلاقی و مسائل اجتماعی و توصیفات غنایی و همچنین عقاید عرفانی خود را با ذکر ابیاتی دارای مضمون مشترک، آراسته‌اند و متن کتاب خود را استحکام و استواری خاصی بخشیده‌اند. این همسان‌گوئی به نگارگری اسلامی در دوره مورد بحث نیز بسط یافته است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی ابیات عربی مشترک در کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه و تاریخ جهانگشا.
۲. بررسی همسان‌انگاره‌ای میان نگارگران و شاعران فارسی‌زبان.

سؤالات پژوهش:

۱. شاعران فارسی تا چه میزان از متون نثر و ابیات عربی آن تأثیر پذیرفته‌اند؟
۲. همسان‌انگاره‌ای میان نگارگران و شاعران فارسی‌زبان چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: مضامین مشترک، همسان‌گوئی، ابیات عربی، کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه.

مقدمه

امروزه ادبیات تطبیقی شاخه‌ای مهم از ادبیات به‌شمار می‌آید که در بررسی‌ها و پژوهش‌های ادبی ممکن است، دستاوردهای مغتنم و ارزشمندی به‌همراه داشته باشد. ادبیات تطبیقی که در زبان عربی به آن «الادب المقارن» گفته می‌شود، شاخه‌ای از ادبیات یا به تعبیر بهتر شاخه‌ای از نقد ادبی است که به مقایسه میان آثار ادبی در زبان‌های مختلف می‌پردازد و شباهت‌ها و نقاط افتراق آن آثار را از جنبه‌ها و زوایای گوناگون ادبی تحلیل و بررسی می‌کند. به دیگر سخن، ادبیات تطبیقی به بحث و بررسی و تأثیرگذاری آثار ادبی ملت‌های مختلف می‌پردازد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت که ادبیات تطبیقی تصویر و انعکاس ادبیات یک ملت در ادبیات سایر ملت‌ها است. از رهگذر بررسی ادبیات به گونه تطبیقی، ارزش آثار ادبی هرچه دقیق‌تر و بهتر نمایان می‌شود. بی‌تردید ادبیات زبان‌های مختلف بر یکدیگر تأثیر متقابلی داشته‌اند. در این میان، میزان تأثیر و تأثر ادبیات عربی و فارسی از همدیگر امری است که بر هیچ فارسی‌گوی و عربی‌زبانی پوشیده نیست.

نگارنده پژوهش حاضر در پی آن است که پس از جداسازی ابیات عربی کتاب‌های کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه و تاریخ جهانگشای جوینی آن‌ها را از نظر مضمون و زیباشناسی دسته‌بندی کند و به مقایسه آن‌ها بپردازد و پس از انجام این کار نمونه‌های از مواردی که آن مضامین در شعر فارسی به‌کار برده شده را به‌عنوان نمونه و شاهد بیاورد تا درجات و میزان مشابهت و تأثیرپذیری و یا افتراق میان مضامین مشخص شود تا به تحلیلی کلی و منطقی درباره آثار یادشده و ابیات شاعران فارسی‌زبان برسیم. تحلیل و بازخوانی و مقایسه متون نثر و مقایسه ابیات عربی کتب یادشده می‌تواند در شناخت بیشتر و عمیق‌تر این آثار مؤثر واقع شود. در واقع، رسیدن به معناهای نهفته و ویژگی‌های دست نیافته در هر اثر، مهم تلقی می‌شود و با چنین تحلیل‌ها و مقایسه‌هایی می‌توان از معنا یا معانی نهفته در آثار سخن گفت و این مهم با مشخص کردن مضامین مشترک و مقایسه آن‌ها با یکدیگر، بهتر خود را نشان خواهد داد. بنابراین می‌توان گفت کم‌ترین نتیجه چنین بررسی‌هایی به‌دست‌آوردن میزانی برای سنجش نظریه‌های ارائه شده است. در این پژوهش ما به‌دنبال این هستیم که با مقایسه مضمونی و محتوایی و زیباشناسانه ابیات عربی سه متن یادشده با یکدیگر به نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها دست یابیم و آن‌ها را با نمونه‌های فارسی قیاس نماییم.

مقایسه و مقارنه و زیباشناسی آثار یادشده براساس مؤلفه‌ای بلاغی و محتوایی، تحقیقی تحلیلی- کاربردی به حساب می‌آید، به این صورت که ابتدا آثار را براساس شاخصه‌ها بررسی می‌کنیم سپس آن‌ها را براساس ویژگی‌های خود با یکدیگر قیاس می‌کنیم تا موارد مشابهت و مابینت آن‌ها را دریابیم تا به نتیجه کلی و منطقی در این آثار برسیم. باتوجه به توضیحاتی که در پیشینه تحقیق داده شد، به دلیل اینکه ابیات عربی سه کتاب کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه و تاریخ جهانگشای جوینی، در پژوهش‌های گذشته مورد تحقیق قرار نگرفته و عملاً کاری در این زمینه پیش‌روی ما چه از نظر مقاله و چه کتاب وجود ندارد، این پژوهش موجب می‌شود تا دریچه‌های نو در زمینه مقایسه و زیباشناسی ابیات عربی و شواهد فارسی برای مخاطبان و مشتاقان بگشاید. درباره موضوع مورد نظر ما تحقیقات زیادی که کاملاً نزدیک

به بحث موردنظر باشد، وجود ندارد، ولی پس از بررسی، مواردی یافت شد که شباهت جزئی با پژوهش دارد که در ادامه ذکر می‌شود.

۱- مضامین مشترک در ادب فارسی و عربی از دکتر سید محمد دامادی؛

۲- جستاری در مضامین مشترک در ادبیات فارسی و عربی با رویکرد ادبیات تطبیقی از دکتر غلامرضا فخر در مجله ادبیات تطبیقی؛

۳- بررسی و مقایسه امثال فارسی و عربی در مرزبان‌نامه از زهره مسیحی در گاهنامه پژوهشی دانشگاه پیام نور کهگیلویه و بویراحمد؛

۴- لیبرالیزم و مشابهت‌های مضامین کلیله و دمنه و مرزبان‌نامه از خدیجه اطمینان در مجله زبان و ادبیات فارسی؛

۵- بررسی تطبیقی بلاغت در ادب عربی و فارسی از هوشمند اسفندیارپور در مجله ادبیات تطبیقی سال ۸۸؛

همان‌طور که مشاهده می‌شود به جز کتاب سید محمد دامادی و مقاله دکتر فخر، بقیه موارد به مقایسه دو کتاب پرداخته‌اند و همچنین نمونه‌های فارسی موجود در ابیات ما، مورد پژوهش نویسندگان مقالات نبوده است. روش کار در این پژوهش، کتابخانه‌ای و مبتنی بر مطالعه دقیق اشعار، نمونه‌یابی، آمارگیری و استنباط و نقد و بررسی براساس مطالب استخراج شده می‌باشد.

نتیجه‌گیری

از ابیات عربی به کار رفته در میان سه کتاب ارزشمند نثر فارسی، کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه و تاریخ جهانگشای جوینی و همسان‌گویی‌های متعدد شاعران پارسی‌گوی که دامنه‌ای وسیع این نوشته را دربر گرفته است می‌توان تأثیر و تأثر ژرف و شگرف شعرا و ادبای پارسی‌گوی را نسبت به زبان قرآن و ادب عربی نشان داد که هیچ شبهه و تردیدی در ضرورت فهم و آشنایی مشتاقان ادب پارسی را با زبان قرآن و ادب عربی باقی نمی‌گذارد. مضامین مشترکی که در شعر فارسی و عربی به کار رفته است همچون ایثار و از خود گذشتگی، صبر و سازگاری، قناعت و پرهیز از حرص و آز، مناعت طبع و آزادگی، کمک به هم‌نوعان، سخاوت و بخشنده‌گی، حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه و نتایج جالب توجهی برای پیشرفت زندگی انسان‌ها در زمینه‌های مختلف فردی و اجتماعی به دست آورد که می‌تواند موجب تقارب فکری و فرهنگی با ملت‌های عرب باشد. استفاده گسترده شاعران پارسی‌گوی از مضامین شعر و ادب عربی، این مطلب را بیان می‌کند که شاعران پارسی‌گوی با ادبیات عربی و زبان قرآن آشنایی کامل داشته‌اند و تأثیر و تأثر آن‌ها واضح و روشن است و جلوه‌های گوناگونی از آن را می‌توان نشان داد البته با وجود نمونه‌های فراوان از تأثیر شاعران عرب، در دیوان فرخی، منوچهری، رودکی، مسعود سعد و می‌توان گفت که شاعران پارسی‌گوی دچار تکلف و تصنع نشده‌اند و مضمون آفرین هستند. باتوجه به اینکه ادبیات عربی و فارسی تأثیرات ژرف و غیرقابل انکار بر یکدیگر داشته‌اند لازم است میزان همسان‌گویی، و تأثیر و تأثر از همدیگر را مشخص کرد و برای رفع کمبود، افراد ماهر و قادر در ادب عربی

و فارسی، اقدام جدی لازم است و باید تدبیراتی اندیشیده شود تا زبان قرآن و ادب عربی به فارسی‌زبانان معرفی شود و برای شناخت سنت‌های ادبی مشترک و میزان خلق تصاویر هنری در هر دو زبان، تحقیق و تفحص بیشتری انجام گیرد و پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌ها به این امر اختصاص داده شود.

فهرست منابع و مآخذ:

- بلخی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۸۲). مثنوی معنوی. تهران: اطلاعات.
- بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۷۸). تاریخ بیهقی، خلیل خطیب رهبر، تهران: انتشارات زریاب.
- پورمختار، صدیقه؛ افشاری، مرتضی. (۱۳۹۸). «مطالعه تطبیقی نگاره‌های شاهنامه بایسنقری و آثاری از نگارگری حماسی معاصر ایران». نگارینه، دوره ۶، شماره ۱۷، ۶۰-۷۳.
- تبریزی، علی‌بن محمد نظام. (۱۳۸۱). بلوهر و بیوضف، محمد روشن، تهران: مرکز نشر آثار مکتوب.
- تبریزی، صائب. (۱۳۹۳). دیوان صائب تبریزی، محمد قهرمان، چاپ پنجم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- تبریزی، صائب. (۱۳۶۵). دیوان صائب تبریزی، محمد قهرمان، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- جوینی، محمد. (۱۳۸۷). تاریخ جهانگشای جوینی، احمد حاتمی، چاپ ۳، تهران: نشر علمی.
- حافظ شیرازی، خواجه شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۸). دیوان حافظ، شرح خطیب رهبر خلیل، چاپ ۲۵، تهران: صفی‌علیشاه.
- خاقانی، افضل‌الدین بدیل. (۱۳۸۳). شرح خاقانی شروانی، محمدرضا برزگر خالقی، تهران: انتشارات زوار.
- دامادی، سید محمد. (۱۳۷۷). شرح بر ترکیب‌بند جمال‌الدین محمد بن عبدالرزاق، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دامادی، سید محمد. (۱۳۷۸). مضامین مشترک در ادب فارسی و عربی، تهران: دانشگاه تهران.
- دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۷۴). سعد سلمان، مسعود، دیوان مسعود سعد، رشید یاسمی، تهران: انتشارات نگاه.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۹). امثال و حکم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- دیوان پروین اعتصامی. (۱۳۸۲). ولی‌الله درودیان، تهران: نشر نی.
- رمزجو، حسین. (۱۳۸۲). نقد و نظری بر شعر گذشته فارسی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- رودکی، ابو عبدالله جعفر بن محمد. (۱۳۷۶). دیوان رودکی سمرقندی، سعید نفیسی، چاپ ۲، تهران: انتشارات نگاه.
- سعدی، مصلح‌بن عبدالله. (۱۳۷۸). غزلیات سعدی، محمدعلی فروغی، چاپ ۳، تهران: انتشارات ققنوس.

- سعدی، مصلح‌بن‌عبدالله. (۱۳۸۱). گلستان سعدی، غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- سعدی، مصلح‌بن‌عبدالله. (۱۳۸۵). کلیات سعدی. محمدعل فروغی، تهران: انتشارات هرمس.
- سعدی، مشرف‌الدین مصلح‌بن‌عبدالله. (۱۳۷۶). گلستان سعدی، خلیل خطیب رهبر، تهران: انتشارات صفی‌علیشاه.
- سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدودبن‌آدم. (۱۳۸۰). دیوان سنایی، مدرس رضوی، تهران: انتشارات سنایی.
- سلمان، صدیقه. (۱۳۹۵). «ادبیات و نگارگری ایرانی». فصلنامه مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، دوره ۳، ش ۱، ۳.
- علی‌اکبربن‌ابوالقاسم. (۱۳۷۸). نامه داستان، رحیم چاوش اکبری، تهران: انتشارات مستوفی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۰). شاهنامه فردوسی، نوشتین، ع، چاپ ۲، تهران: انتشارات ققنوس.
- فرخی سیستانی. (۱۳۸۰). دیوان، به کوشش محمددبیر سیاقی، تهران: انتشارات زوار.
- فاریابی، ظهیرالدین. (۱۳۸۱). دیوان ظهیرالدین فاریابی، امیرحسین یزدگردی، تران: نشر قطره.
- قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۷۳). دیوان ناصر خسرو، حسن تقی‌زاده، تهران: انتشارات نگاه.
- گرگانی، فخرالدین‌اسعد. (۱۳۸۱). ویس و رامین، محمد روشن، چاپ ۲، تهران: صدای معاصر.
- مدرس رضوی، محمدتقی. (۱۳۷۶). دیوان انوری، چاپ ۵، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- محقق، مهدی. (۱۳۹۲). شرح سی قصیده ناصر خسرو، تهران: خردمندان.
- منوچهری دامغانی، احمدبن‌قوص. (۱۳۸۵). دیوان منوچهری، محمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات زوار.
- منشی، نصرالله. (۱۳۹۲). کلیله و دمنه، مجتبی مینوی، چاپ ۲، تهران: انتشارات ثالث.
- ناشناخته. (۱۳۸۰). شرح اخبار و ابیات و امثال عربی کلیله و دمنه، بهروز ایمانی، تهران: مرکز نشر میراث مکتوب.
- نظامی، الیاس‌بن‌یوسف. (۱۳۸۰). لیلی و مجنون، تهران: انتشارات ققنوس.
- نورانی، اسما؛ افشاری، محسن. (۱۳۸۵). «مطالعه نمادها و نشانه‌های مشترک تصویری و ادبی در نگاری سنتی ایرانی». نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۷، ۱۱۶-۱۰۵.
- وراوینی، سعدالدین. (۱۳۸۹). مرزبان‌نامه، خطیب رهبر، خلیل، چاپ ۱۵، تهران: انتشارات صفی‌علیشاه.